

STUDIA I ARTYKUŁY

Andrzej Tamborski
Wrocław

Powstanie, organizacja i zakres działania Dyrekcji Ciel w Poznaniu w latach 1918–1939

Cechą charakterystyczną pruskiego systemu skarbowego, odziedziczonego z chwilą odzyskania przez Polskę niepodległości, była jego trójinstancyjność. Na szczycie hierarchii stało Ministerstwo Skarbu, składające się z trzech wydziałów: budżetowo–kasowego, podatków bezpośrednich, podatków pośrednich¹. Cłem, stanowiącym przedmiot niniejszych rozważań, administrowano w sekcji trzeciej, przy czym dochody z tej daniny trafiały bezpośrednio do skarbu Rzeszy, a za jego pobór państwa związkowe otrzymywały zwrot poniesionych z tego tytułu kosztów administracyjnych². Zarząd skarbowy w państwie pruskim wykonywał minister skarbu przy pomocy podsekretarza stanu i trzech dyrektorów³. Prowincjonalna administracja skarbowa miała dwojaki charakter. Osobno administrowano podatkami pośrednimi (cłem, podatkami stempowym i spadkowym, akcyzami), odrębnie zaś podatkami bezpośrednimi wyłącznie w Berlinie⁴. Pierwszymi wskazanymi powyżej daninami zajmowały się naddyrekcje ciel (Oberzolldirektionen), po jednej dla każdej prowincji. W odniesieniu do ziem przyznanych w 1919 r. Polsce obszar Pomorza (wcześniej Prusy Zachodnie) podlegał Naddyrekcji Ciel w Gdańsku⁵, z kolei dla Prowincji Poznańskiej omawiana instytucja powstała w 1908 r.⁶ i znajdowała się w Poznaniu przy Wilhelmstrasse 31 (potem Aleje Marcinkowskiego 31)⁷. Była to władza skarbowa drugiej instancji, kolegialna, podlegała Ministerstwu Skarbu w Berlinie, składająca się z trzech wydziałów: prezydialnego dla spraw osobowych, budżetowych, gospodarczych

¹ B. Markowski, *Administracja skarbowa w Polsce*, Warszawa 1931, s. 59.

² Ibidem, s. 58; *Księga pamiątkowa polskiej administracji skarbowej w Wielkopolsce i na Pomorzu*, cz. 1, red. S. Obrzud, Poznań 1929, s. 74.

³ B. Markowski, *Administracja skarbowa...*, s. 59.

⁴ *Księga pamiątkowa...*, s. 82; B. Markowski, *Administracja skarbowa...*, s. 60.

⁵ *Księga pamiątkowa...*, s. 82.

⁶ Wstęp do inwentarza akt Oberzolldirektion in Posen (1795–1921).

⁷ *Adressbuch der Residenzstadt Posen 1914*, Posen 1914, s. *217; *Adressbuch der Residenzstadt Posen 1917*, Posen 1917, s. 212*; *Spis ulic miasta Poznania*, Poznań 1920, s. 14.

i rachunkowych; ceł i podatków pośrednich; III. opłat stemplowych i podatku spadkowego⁸. Jej struktura w 1914 r.⁹ wyglądała następująco: Na czele Naddyrekcji Ceł w Poznaniu stał prezydent nadradca skarbu Friedrich Carthaus. Jego zastępcami byli dwaj nadradcy rejencyjni: Friedrich Christ (w sprawach podatków stemplowego i spadkowego) oraz Oskar Galleiske (w dziedzinie spraw ogólnych). W skład kolegium naddyrekcji wchodził także radca rejencyjny dr Hugo Rosenberg i czterech asesorów rejencyjnych: Wilhelm Leimbach, Lothar Zellmer, Werner Siebert i Willibald Motzkau. Wydziałem rachunkowości kierował dyrektor radca Gustav Leutke. Odpowiadał on za sprawy budżetowe, rachunkowe i nadzór nad wyższą kasą celną¹⁰, a podlegali mu radcy rachunkowości: G. Matzel, Max Kopitsch, Wilhelm Brunne oraz Waldemar Bressel. Zachowane zestawienie urzędników celnych z 1914 r. zawiera ponadto dwóch kolejnych radców rachunkowości oraz osiemnastu starszych sekretarzy w tym wydziale¹¹. Wyższa kasa celna stanowiła organ kontroli obrotu pieniężno–kasowego naddyrekcji oraz miejsce zdeponowania i wypłat środków pochodzących z podatków pośrednich zgromadzonych we wszystkich kasach celnych okręgu¹². W badanym okresie kierował nią nadrendant Paul Rohr. Oprócz niego jej obsługą zajmowali się starszy księgowy Wilhelm Kutz, kasjer Feodor Jaenisch, sześciu starszych sekretarzy, kancelista i pomocnik kasowy. Miejscem wprowadzania adeptów w tajniki służby celno–skarbowej była uczelnia, którą kierował starszy rewizor Otto Roesky. Ogółem, według danych zawartych w zestawieniu archiwalnym w 1914 r., w naddyrekcji było zatrudnionych sześćdziesięciu sześciu pracowników¹³. Władzą pierwszej instancji dla spraw podatku spadkowego i stemplowego, podległą Naddyrekcji Ceł, o ustroju trójwydziałowym, był Urząd Podatku Stemplowego i Spadkowego¹⁴. Jego siedziba mieściła się przy Friedrichstrasse 23, późniejszej Pocztovej¹⁵. Cłem, akcyzami oraz w ograniczonym zakresie podatkami stemplowym i spadkowym administrowały w terenie główne urzędy celne, którym z kolei podlegały położone w ich okręgach uboczne urzędy celne, stacje poboru określonego podatku (np. od cukru) i stacje odprawy celnej¹⁶. Główne urzędy celne mieściły się w 1914 r. w Poznaniu, Bydgoszczy, Inowrocławiu, Lesznie, Ostrowie Wielkopolskim, Rogoźnie i Wrześni¹⁷, a ich lokalizacja nie zmieniła się do końca panowania niemieckiego w Wielkopolsce¹⁸.

Przejęcie przez Polaków administracji skarbowej dokonało się 27 XII 1918 r.¹⁹ Wtedy w godzinach popołudniowych powstańcy wielkopolscy w sile około 240 karabinów wyparli Niemców z Alei Marcinkowskiego i placu Wolności²⁰. Na początku stycznia 1919 r. Naczelna Rada Ludowa mianowała swego zastępcę przy Dyrekcji Ceł w osobie Stanisława Kucharskiego, powierzając mu kwestię kontroli urzędów celnych²¹. Następnie dekre-

⁸ *Księga pamiątkowa...*, s. 82; B. Markowski, *Administracja skarbowa...*, s. 61.

⁹ *Adressbuch der Residenzstadt Posen 1914*, s. *217.

¹⁰ B. Markowski, *Administracja skarbowa...*, s. 61.

¹¹ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), Dyrekcja Ceł w Poznaniu 1919–1939 (dalej: DCP), sygn. 4, Zestawienie urzędników celnych z roku 1914 i 1922.

¹² *Księga pamiątkowa...*, s. 82; B. Markowski, *Administracja skarbowa...*, s. 61.

¹³ APP, DCP, sygn. 4, Zestawienie urzędników celnych z roku 1914 i 1922.

¹⁴ *Księga pamiątkowa...*, s. 82.

¹⁵ *Adressbuch der Residenzstadt Posen 1914*, s. *217; *Spis ulic miasta Poznania*, s. 7.

¹⁶ *Księga pamiątkowa...*, s. 83.

¹⁷ APP, DCP, sygn. 4, Zestawienie urzędników celnych z roku 1914 i 1922.

¹⁸ APP, DCP, sygn. 15, Nachweisung derjenigen Zollämter, die nicht in staatseigenen Gebäuden untergebracht sind, 1919–1920.

¹⁹ *Kalendarz skarbowy na 1939 rok*, red. Z. Machaj, Warszawa 1939, s. 442.

²⁰ K. Rzepecki, *Oswobodzenie Poznania 27.12.1918–5.1.1919*, Poznań 1923, s. 51.

²¹ „Dziennik Poznański”, r. 61, nr 6, 9 I 1919, s. 3.

tem z 21 II 1919 r. desygnowała na stanowisko prezydenta Dyrekcji Cel prawnika Stefana Radwańskiego²². W tym pionierskim okresie utrzymano tymczasowo niemiecki model organizacyjny naddyrekcji, administrując jednocześnie cłem i podatkami pośrednimi²³, na co przemożny wpływ miało kilka czynników. Przede wszystkim nieuregulowana jeszcze kwestia przyszłego kształtu aparatu skarbowego i jego organizacji, którego zręby tworzone stopniowo. Choć widziano konieczność oddzielenia administracji podatkowej od cła, brak jasno ustalonych granic państwa nie pozwalał tworzyć nowych struktur terenowych, odpowiedzialnych za jego pobór. Także brak ogólnokrajowego ustawodawstwa celnego, na co w tamtejszych warunkach potrzeba było czasu, wpływał negatywnie na ustalenie zasad i mechanizmu wymiaru cła. Stan ten uległ zmianie wraz z wprowadzeniem w życie pierwszej polskiej taryfy celnej z listopada 1919 r. Z tego względu nieodzowne było utrzymanie prawodawstwa w formach przedwojennych i powierzchowna adaptacja go do panujących aktualnie warunków. Do tego dochodził dotkliwy niedobór rodzimej kadry skarbowo–celnej oraz utrzymująca się nadal dominacja niemieckiego personelu urzędniczego. Niżej zamieszczone zestawienie tabelaryczne wyraźnie wskazuje, że wśród urzędników kontraktowych dyrekcji Polacy zaczęli przeważać dopiero od czerwca 1919 r., podczas gdy w gronie pracowników etatowych hegemonia niemieckiego personelu trwała do końca marca 1920 r.

Tabela 1. Urzędnicy Dyrekcji Cel w Poznaniu narodowości polskiej i niemieckiej w okresie styczeń 1919–maj 1920

Miesiąc i rok	Polscy urzędnicy kontraktowi	Niemieccy urzędnicy kontraktowi	Polscy urzędnicy etatowi	Niemieccy urzędnicy etatowi
I 1919	—	3	3	318
II	—	3	3	318
III	—	3	3	318
IV	—	3	3	318
V	—	—	4	320
VI	3	—	5	319
VII	7	—	8	322
VIII	16	1	6	337
IX	105	4	10	311
X	161	2	11	321
XI	214	1	15	296
XII	263	1	21	294
I 1920	280	1	23	285
II	388	1	43	284
III	415	1	66	283
IV	436	—	66	2
V	457	—	66	—

Źródło: APP, DCP, sygn. 4, Załącznik pisma Prezydenta Dyrekcji Cel do Departamentu Centralnego Ministerstwa b. dzielnicy pruskiej, 19 V 1920.

²² APP, DCP, sygn. 163, Wykaz imienny stanu osobowego Dyrekcji Cel w Poznaniu.

²³ *Księga pamiątkowa...*, s. 85.

Na mocy art. 4 Ustawy z 1 VIII 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu byłej dzielnicy pruskiej utworzono ministerstwo tejże dzielnicy²⁴. Do głównych zadań ministra należało przede wszystkim przejęcie władz i urzędów od Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej i nadal funkcjonujących organów pruskich oraz dalsze sprawowanie zarządu na tym obszarze do czasu oddania poszczególnych działów administracji właściwym ministrom. Tym samym cała administracja skarbowa wraz z uprawnieniami pruskiego ministra skarbu i sekretarza stanu Urzędu Skarbowego Rzeszy przeszła na ministra byłej Dzielnicy Pruskiej²⁵. Artykuł 7 tej ustawy wprawdzie wyłączył z jego kompetencji sprawy polityki celnej, niemniej jednak nie wiązało się to z całkowitym pozbawieniem go władzy w tym względzie. Przysługiwało mu zwierzchnictwo służbowe nad władzami (Dyrekcją Ceł) i urzędami celnymi zarządzanej dzielnicy do czasu przekazania ich na mocy uchwały Rady Ministrów ministrowi skarbu, co nastąpiło 30 XII 1920 r., a odpowiedni akt prawny wydano 15 I 1921 r.²⁶ Do tego czasu w pierwszym rządzie odpowiadał za to departament skarbu Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, któremu podlegała Dyrekcja Ceł funkcjonująca do czasu rozdziału administracji celnej i podatkowej według niemieckiego schematu organizacyjnego²⁷.

Na mocy decyzji Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej z 15 I 1920 r. Dyrekcja Ceł w Poznaniu została upoważniona do sprawowania zarządu celno-podatkowego na Pomorzu²⁸. Ten sam resort dążył jednak do utworzenia odrębnej Dyrekcji Ceł dla tego obszaru. W dekreście z 8 IV 1920 r. zlecono Stanisławowi Obrzudowi zorganizowanie Naddyrekcji Ceł z siedzibą w Grudziądzu²⁹. Wskutek administrowania przez zdecydowaną większość pomorskich urzędów celnych w głównej mierze akcyzą, przy jednocześnie niewielkich wpływach z ceł³⁰, zaczęto przechylać się ku projektowi zlikwidowania Naddyrekcji Ceł i stworzenia w Grudziądzu Pomorskiej Izby Skarbowej dla zarządu podatkowego. Całą sprawę ułatwiło orzeczenie Ministerstwa Skarbu w Warszawie z 14 IV 1920 r., w którym resort uznał za uzasadnioną potrzebę stworzenia jednolitej administracji celnej w skali kraju, powierzając tym samym władzę celną na terenie byłego zaboru pruskiego Dyrekcji Ceł w Poznaniu³¹. W ten sposób dokonano ważnego kroku w kierunku rozdziału administracji celnej od podatkowej w byłej Dzielnicy Pruskiej. Ta ostatnia spoczęła formalnie od 1 X 1920 r.³² w rękach wspomnianej już Pomorskiej Izby Skarbowej w Grudziądzu oraz od 1 XI 1920 r. Wielkopolskiej Izby Skarbowej w Poznaniu³³.

Oficjalne przejęcie własności niemieckiej Naddyrekcji Ceł w Poznaniu w postaci jej gmachu urzędowego wraz z podwórzem, ogrodem i własnością ruchomą dokonało się 30 VIII 1920 r. przy udziale urzędnika polskiej Dyrekcji Ceł Michała Joniaka i niemieckiego radcy celnego Waldemara Heyna³⁴.

²⁴ Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919 nr 64 poz. 385.

²⁵ E. Taylor, *Prawo skarbowe Rzeczypospolitej Polskiej*, cz. II, Poznań 1920, s. 144; *Księga pamiątkowa...*, s. 85.

²⁶ Dz. U. 1921 nr 9 poz. 44; A. Gulczyński, *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej (1919–1922)*, Poznań 1995, s. 203.

²⁷ *Księga pamiątkowa...*, s. 85.

²⁸ *Ibidem*, s. 89.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, s. 94.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, s. 107.

³³ *Ibidem*, s. 93.

³⁴ APP, DCP, sygn. 17, Odpis protokołu przejęcia własności niemieckiej Administracji Ceł i Podatków Pośrednich, 30 VIII 1920.

Zakres kompetencji omawianego urzędu został określony w paragrafie 4 Rozporządzenia Ministra Skarbu z dnia 29 IV 1921 r. w przedmiocie tymczasowego ustroju władz i urzędów celnych na obszarze byłej dzielnicy pruskiej³⁵. Zgodnie z jego brzmieniem Dyrekcji Ciel przysługiwała bezpośrednia władza zwierzchnia i nadzorcza nad urzędami celnymi i Strażą Celną w jej okręgu administracyjnym. Ponadto została uprawniona do wydawania orzeczeń w pierwszej instancji w sprawach niezastrzeżonych Ministerstwu Skarbu i urzędom celnym, natomiast w kwestiach wchodzących w zakres obowiązków tych ostatnich stanowiła organ orzecznicy drugiej instancji. Wykonywała czynności administracyjne związane z ochroną granic państwa, z wyjątkiem uprawnień przysługujących w tym względzie Ministerstwu Skarbu, i uczestniczyła w wykonywaniu budżetu państwowego. Sprawowała czynności asygnujące jako władza celna drugiej instancji na podstawie przepisów i rozporządzeń ministra skarbu. Miała inicjatywę przy wnoszeniu wniosków do Ministerstwa Skarbu w zakresie projektów ustaw i przepisów celnych oraz w kwestiach organizacyjnych.

Struktura wewnętrzna dyrekcji składała się w 1922 r. z sześciu wydziałów: celnego, gospodarczego, karnego, osobowego i ogólno-administracyjnego, rachuby, ochrony granic i Straży Celnej³⁶. Oprócz nich funkcjonowały także registratura i kancelaria³⁷. Stan osobowy urzędu obliczony na podstawie analizy porównawczej dwóch zestawień z tego roku, wydziałowego i ogólnego³⁸, po doliczeniu funkcjonariuszy niższych (stenotypistek, woźnych) zdaje się wskazywać, że w 1922 r. w dyrekcji zatrudnionych było ogółem siedemdziesiąt siedem osób.

Rozporządzenie Ministra Skarbu z 8 X 1923 r. w przedmiocie rozszerzenia kompetencji władz celnych drugiej instancji w sprawach postępowania celnego³⁹ upoważniło dyrekcję do samodzielnego załatwiania spraw związanych z przewozem towarów przez granicę celną w porze nocnej oraz drogami ubocznymi. Drugą grupę uprawnień stanowiły zwroty różnic należności celnych powstałych wskutek pomyłek rachunkowych lub taryfowych, przy czym w pierwszym przypadku zwroty były udzielane bez względu na sumę uchybienia, w drugim zaś górna ich granica wynosiła tysiąc marek w zlocie. W gestii dyrekcji było również zwalnianie od cła zwracanych z zagranicy przesyłek krajowych bez względu na wysokość należności celnych, jednak pod warunkiem, że przesyłki te zostały zwrócone w ustalonym terminie i nie znajdowały się za granicą w wolnym obrocie. Natomiast oclone przesyłki zagraniczne uzyskiwały zezwolenie dyrekcji na wywóz z Polski za zwrotem cła i bez względu na jego wartość, jeżeli ciągle pozostawały pod nadzorem publicznych zakładów przewozowych i nie podlegały obrotowi rynkowemu.

W 1924 r. organizacja dyrekcji opierała się na strukturze siedmiowydziałowej⁴⁰, nieco zmodyfikowanej w porównaniu z poprzednim schematem. Przed wszystkim wprowadzono nowy wydział kontroli fachowej. Wcześniejszy wydział osobowy i ogólno-administracyjny scalono w osobowy. Przemianowano uprzedni wydział rachuby na rachunkowo-kasowy. Z działu ochrony granic i Straży Celnej utworzono jednolity wydział Straży Celnej. Bez zmian pozostały wydziały celny, gospodarczy i karny. Informacji na temat kompetencji poszczególnych komórek dyrekcji dostarcza *Książka adresowa miasta stołecznego Poznania*⁴¹. Sprawy

³⁵ Dz. U. 1921 nr 39 poz. 244.

³⁶ APP, DCP, sygn. 4, Załącznik pisma Prezydenta Dyrekcji Ciel do Wielkopolskiej Izby Skarbowej w Poznaniu, 12 V 1922.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Dz. U. 1923 nr 105 poz. 830.

⁴⁰ APP, DCP, sygn. 4, Załącznik pisma Prezydenta Dyrekcji Ciel w Poznaniu do Redakcji Informatora Powszechnego Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie, 19 VIII 1924.

⁴¹ *Książka adresowa miasta stołecznego Poznania*, Poznań 1926, s. *395.

ogólne i personalne urzędników celnych załatwiano w wydziale osobowym. Wszelkie zagadnienia celne stanowiły domenę działu celnego. Wydział gospodarczy rozpatrywał sprawy administracyjno-gospodarcze. Kontrola dowodów rachunkowo-kasowych przeprowadzana była w wydziale rachunkowo-kasowym. Kluczowe decyzje dotyczące rozsad osobowych w Straży Celnej oraz ochrony granic zapadały w wydziale Straży Celnej. Sprawy karne związane z przemytem i wykroczeniami spowodowanymi nieprawidłowym deklarowaniem towarów podlegających opłatom celnym załatwiano w wydziale karnym. Opiniowanie deklaracji celnych pod kątem przepisów taryfikacyjnych i rachunkowości oraz kontrola towarów przy wywozie do innego okręgu administracyjnego należały do kompetencji wydziału kontroli fachowej. Stan liczebny i służbowy pracowników poszczególnych wydziałów dyrekcji w II kwartale 1925 r. przedstawiono w poniższym zestawieniu.

Tabela 2. Liczba i status służbowy urzędników wydziałowych w II kwartale 1925 r.

Wydział	Stanowisko	Ilość	Stopień służbowy	Naczelnik wydziału
Osobowy	zarządca celny	1	VIII	Antoni Zawadka
	asesor	1	VIII	
	starszy sekretarz	2	IX	
	sekretarz	2	X	
	rejestrator	1	X	
	adiunkt kancelaryjny	1	X	
	stenotypistka	4	X	
	stenotypistka	2	XI	
Celny	stenotypistka	1	XII	
	zastępca prezesa Dyrekcji Ceł	1	V	Stanisław Chutkowski
	radca skarbu	2	VI	
	asesor	1	VIII	
	adiunkt kancelaryjny	1	IX	
Gospodarczy	sekretarz	2	X	
	starszy referent	1	VII	Ludwik Werwicki
	asesor	1	VIII	
	sekretarz	3	IX	
	adiunkt kancelaryjny	1	IX	
	starszy strażnik	1	XII	
Rachunkowo-Kasowy	strażnik	2	XIII	
	księgowy	1	VII	Władysław Kozłowski
	księgowy	1	VIII	
	kontroler rachunkowy	3	VIII	
	kontroler rachunkowy	7	IX	
	asystent rachunkowy	2	X	
	rejestrator	1	X	

Wydział	Stanowisko	Ilość	Stopień służbowy	Naczelnik wydziału
Ochrony Granic (Straży Celnej)	radca skarbu	1	VI	Stanisław Mikołajewski
	referent celny	2	VIII	
	starszy sekretarz	5	IX	
Karny	starszy referent	1	VII	Wawrzyn Walkowiak
	referent	1	VIII	
	asesor	1	VIII	
	sekretarz	1	IX	
	sekretarz	1	X	
	rejestrator	2	X	
Kontroli Fachowej	radca skarbu	1	VI	Władysław Stępkowski
	starszy sekretarz	3	IX	
	kontroler celny	1	IX	
	sekretarz celny	3	X	
Ogółem		69		

Źródło: APP, DCP, sygn. 162, 163.

Przedstawiony powyżej ustrój wewnętrzny dyrekcji obowiązywał jeszcze w styczniu 1926 r.⁴²

Przejęcie przez dyrekcję czterowydziałowego modelu organizacyjnego⁴³, wprowadzonego w byłych zaborach austriackim i rosyjskim na podstawie rozporządzenia ministra skarbu z 24 III 1923 r.⁴⁴ dokonało się w 1926 r. Miarodajnych danych w tej kwestii dostarcza *Kalendarz skarbowy na 1927 rok*⁴⁵ Wzorując się na informacjach zamieszczonych w powyższym zarządzeniu ministerialnym można określić zakres czynności poszczególnych wydziałów. Pierwszy z nich, administracyjny, odpowiadał za sprawy osobowe urzędników i funkcjonariuszy niższych dyrekcji, urzędów celnych i Straży Celnej. Ustalał wymiar świadczeń emerytalnych, uposażał wdowy i sieroty po pracownikach celnych okręgu administracyjnego dyrekcji. Zajmował się sprawami gospodarczymi i ochrony granic. Czuwał nad wyszkoleniem i działalnością funkcjonariuszy celnych i Straży Celnej. Prowadził nadzór nad tokiem czynności w archiwum, bibliotece i kancelarii dyrekcji. W latach 1926–1929 kierował nim radca Stanisław Mikołajewski⁴⁶. W 1931 r. na stanowisku tym pojawia się Feliks Kurnatowski⁴⁷.

Wydział postępowania celnego działał w sferze odpraw towarów i osób, załatwiał wszelkie kwestie związane z postępowaniem celnym na płaszczyźnie dyrekcji i urzędów celnych, wyłączając orzecznictwo celno-taryfowe. Na jego czele stał w 1926 r. radca skarbu Witold

⁴² APP, DCP, sygn. 4, Pismo Dyrekcji Cel do Drukarni Polskiej T. A. w Poznaniu w sprawie Książki adresowej miasta Poznania na rok 1926, 12 I 1926.

⁴³ Chodzi o wydziały: I — administracyjny, II — postępowania celnego, III — rachunkowy, IV — kontroli fachowej.

⁴⁴ Dz. U. 1923 nr 38 poz. 258.

⁴⁵ *Kalendarz skarbowy na 1927 rok*, Warszawa 1926, s. 454.

⁴⁶ Ibidem; APP, DCP, sygn. 4, Pismo Dyrekcji Cel do Wydawnictwa Księgi adresowej miasta stołecznego Poznania, 25 IV 1929.

⁴⁷ *Kalendarz skarbowy na 1932 rok*, Warszawa 1931, s. 368.

Jodko–Narkiewicz⁴⁸. Trzy lata później jego obowiązki przejął asesor Tadeusz Żółtowski⁴⁹. Z dniem 11 VIII 1930 r. naczelnikiem wydziału został radca skarbu Henryk Przybora⁵⁰.

Wydział rachunkowy kontrolował wydatki dyrekcji, prowadząc jednocześnie nadzór nad działalnością rachunkowo–kasową urzędów celnych. Udzielał tym ostatnim kredytów, przygotowywał preliminarz dochodów i wydatków dyrekcji i podległych jej organów. Do jego obowiązków należało dokonywanie niezapowiedzianych kontroli kas i rachunkowości urzędów celnych minimum cztery razy w roku. Wykonywał również wszelkie czynności służbowe zaliczane przez instrukcję rachunkowo–kasową do uprawnień władz drugiej instancji. Wieloletnim jego kierownikiem był księgowy Władysław Kozłowski⁵¹.

Wydział kontroli fachowej rewidował pod względem merytoryczno–rachunkowym dokumenty celne oraz egzekwował zaległe należności. Za jego prawidłowe funkcjonowanie odpowiadał radca Władysław Stępkowski⁵².

Zachowane materiały archiwalne dają wgląd w strukturę komórek działających w ramach wydziałów, tzw. Oddziałów, i pozwalają scharakteryzować aparat kontrolny dyrekcji. W 1930 r. wydział administracyjny dzielił się na dwa oddziały: osobowy i gospodarczy⁵³. Pierwszym z nich kierował asesor Leon Rybacki⁵⁴, który dwa lata później piastował również stanowisko zastępcy naczelnika wydziału administracyjnego⁵⁵. Z kolei oddziałem gospodarczym zarządzał asesor Ludwik Werwicki⁵⁶. Wydział postępowania celnego składał się z oddziału celnego z radcą skarbu Henrykiem Przyborą na czele i karnego, któremu przewodniczył asesor Wawrzyniec Walkowiak⁵⁷. Tego ostatniego zastąpił w 1932 r. referendarz Stanisław Pomiankowski⁵⁸. Pozostałe wydziały: rachunkowo–kasowy i kontroli fachowej, nie dzieliły się na oddziały. Aparat kontrolny dyrekcji w 1930 r. tworzyło dwudziestu pięciu lustratorów⁵⁹. Wspomniany już Leon Rybacki nadzorował urzędy celne pod względem osobowym i administracyjnym. Lustracje kolejowych urzędów celnych w aspekcie celnym przeprowadzali Henryk Przybora, Władysław Stępkowski i inspektor celny Antoni Sobański. Prawidłowość przeprowadzonych spraw karno–skarbowych kontrolował asesor Wawrzyniec Walkowiak. Kwestie rachunkowo–kasowe pozostawały pod nadzorem kontrolerów Ludwika Cichego, Michała Sieradzkiego, Kazimierza Myssaka oraz Stefana Sędzika. Lustracji działu towarów chemicznych dokonywali dwaj pracownicy kontraktowi, Seweryn Grabianka i Feliks Dołyk. Dalszych dwunastu inspektorów celnych i dwóch rewidentów kontrolowało drogowe urzędy celne.

Rozporządzenie Rady Ministrów z 27 VI 1930 r. dotyczące nowego podziału terytorium celnego Rzeczypospolitej włączyło do obszaru administracyjnego poznańskiej Dyrekcji

⁴⁸ *Kalendarz skarbowy na 1927 rok*, s. 454.

⁴⁹ APP, DCP, sygn. 4, Pismo Dyrekcji Cel do Wydawnictwa Księgi adresowej miasta stołecznego Poznania, 25 IV 1929.

⁵⁰ *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, r. XII, nr 33, Warszawa 1930, s. 881.

⁵¹ APP, DCP, sygn. 4, Pismo Dyrekcji Cel do Wydawnictwa Księgi adresowej miasta stołecznego Poznania, 25 IV 1929; *Kalendarz skarbowy na 1927 rok*, s. 454.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ APP, DCP, sygn. 11, Załącznik do sprawozdania Dyrekcji Cel w Poznaniu L. W. I — 567/1 z dnia 28 I 1930 r.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, Załącznik do sprawozdania Dyrekcji Cel w Poznaniu L. I — 155 z 8 XI 1932.

⁵⁶ *Ibidem*, Załącznik do sprawozdania Dyrekcji Cel w Poznaniu L. W. I — 567/1 z dnia 28 I 1930 r.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, Załącznik do sprawozdania Dyrekcji Cel w Poznaniu L. I — 155 z 8 XI 1932.

⁵⁹ *Ibidem*, Załącznik do sprawozdania Dyrekcji Cel w Poznaniu L. W. I — 567/1 z dnia 28 I 1930 r.

Ceł powiat wieluński województwa łódzkiego z dwoma urzędami celnymi II klasy w Goli i Prasce⁶⁰.

Kolejne zmiany w strukturze organizacyjnej badanej instytucji przyniosło rozporządzenie Rady Ministrów z 13 XI 1934 r.⁶¹ Wprowadzony na jego mocy model zarządzania dyrekcją opierał się na strukturze trójwydziałowej. Zakres działalności wydziału ogólnego obejmował kwestie osobowe, gospodarcze i organizacyjne dyrekcji oraz podległych organów. Tutaj opiniowano wszelkie projekty umów z przedsiębiorstwami w sprawach zaopatrzenia i robót, sporządzano spis inwentarza, kontrolowano rachunki gospodarcze, przygotowywano preliminarze budżetowe dotyczące wydatków rzeczowych i osobowych. Załatwiano także sprawy przestępstw skarbowych, nadzorowano wykonywanie czynności karnych przez urzędy celne oraz egzekwowano należne grzywny i kary finansowe. Wydział celny koncentrował swoją działalność wokół kwestii ruchu osobowo–towarowego i odpraw celnych. Kontrolował prawidłowe naliczanie cła i innych opłat, a także ścigał stwierdzone niedobory finansowe. Wydział rachunkowo–kasowy weryfikował rachunki administracyjne dyrekcji i podległych urzędów, zlecał wypłaty, ewidencjonował i wypłacał pensje pracownikom oraz inne należności. Przeprowadzał kontrole ksiąg i dowodów rachunkowo–kasowych, wydatków i dochodów budżetowych oraz kwot depozytowych i obrotowych. Sporządzał również zestawienia i sprawozdania finansowe.

Na podstawie rozporządzenia ministra skarbu z 30 XI 1934 r.⁶² dokonano podziału wydziałów ogólnego i celnego na trzy oddziały. W skład pierwszego z wymienionych wchodziły: oddział osobowy, gospodarczy i karny oraz biblioteka, kancelaria dyrekcji i referat dyscyplinarny. Oddział osobowy zajmował się sprawami organizacyjno–osobowymi dyrekcji i organów podległych. Prowadził akta osobowe, karty ewidencyjne, wykazy i statystykę urzędników i funkcjonariuszy okręgu administracyjnego dyrekcji. Odpowiadał za kwestie ogólne, niewchodzące w zakres kompetencji pozostałych komórek organizacyjnych. Oddział gospodarczy oprócz zajmowania się ogólnymi sprawami gospodarczymi czuwał nad stanem technicznym budynków i pomieszczeń urzędowych. Sporządzał inwentarz dóbr, kontrolował rachunki gospodarcze oraz układał preliminarze budżetowe. Oddział karny zajmował się przestępstwami skarbowymi, reprezentując dyrekcję w czasie rozpraw sądowych z tego tytułu. Kontrolował poprawność przeprowadzonych przez urzędy celne spraw karnych, egzekwował należne kary finansowe i wnioskował o przyznanie środków pieniężnych na nagrody za wykrycie przestępstw skarbowych. Wydział celny tworzyły oddziały: postępowania celnego, kontroli fachowej i inspekcyjny. Pierwszy z nich specjalizował się w problematyce ruchu osobowo–towarowego i odpraw celnych. Wydawał zezwolenia urzędom celnym II klasy na odprawy towarów przywożonych na użytek ludności spoza pasa granicznego. Upoważniał je do odprawy towarów poddanych cłu wywozowemu. Wyrażał zgodę na przewóz artykułów rolnych z gospodarstw przeciętnej granicy państwowej, jeśli kwestii tej nie regulowały konwencje graniczne i umowy między państwowe. Zezwalał na ruch towarowy drogami ubocznymi. Zwalniał od cła rzeczy zwracane do kraju w drodze rewindykacji, spadków czy uposażeń ślubnych i towary krajowe zwrócone z powrotem do Polski. Umarzał niedobory celne w kwocie do 100 zł, jeśli ich egzekucja była niewykonalna. Rozpatrywał odwołania od decyzji urzędów celnych w sprawach niezastrzeżonych Ministerstwu Skarbu. Oddział kontroli fachowej weryfikował poprawność dokonanych odpraw towarowych pod względem celnym oraz wymiaru należności celnych na podstawie ksiąg, rejestrów i dokumentów odprawy.

⁶⁰ Dz. U. 1930 nr 50 poz. 418.

⁶¹ Dz. U. 1934 nr 104 poz. 926.

⁶² Monitor Polski 1934 nr 290 poz. 399.

Nadzorował egzekucję stwierdzonych niedoborów celnych. Prowadził archiwum oddziałowe z dokumentacją dotyczącą kontroli fachowej. Oddział inspekcyjny sprawował bezpośrednią kontrolę działalności urzędów celnych i poprawności wymiaru oraz poboru opłat celnych. W tym zakresie zobowiązany był do instruowania urzędów celnych.

Zmiany ustroju wewnętrznego dyrekcji z 1934 r. przetrwały bez zmian do wybuchu drugiej wojny światowej. Zestawienie jej struktury i pracowników poszczególnych szczebli dotyczy 1937 r.⁶³ Funkcję prezesa dyrekcji sprawował wówczas Konrad Unolt. Naczelnikiem wydziału ogólnego był Feliks Kurnatowski. Obowiązki kierowników oddziałów w tym wydziale pełnili: osobowego — Jan Sterczyński, gospodarczego — Józef Kwiatkowski, karnego zaś Józef Trawiński. Wydziałem celnym zarządzał Henryk Przybora. Na czele oddziału postępowania celnego stał Stanisław Pomiankowski. Kierownikiem komórki kontroli fachowej był wówczas Wincenty Wcisło. Obowiązki zwierzchnika oddziału inspekcyjnego pełnił Wawrzyn Walkowiak. Wydziałem rachunkowo–kasowym niezmiennie administrował Władysław Kozłowski.

Zaprezentowany w niniejszym artykule zarys organizacji i kompetencji Dyrekcji Ciel w Poznaniu w okresie międzywojennym stanowi istotny fragment procesu tworzenia się zrębów administracji skarbowej w odrodzonej Rzeczypospolitej. Początkowo przebiegał on w byłym zaborze pruskim odrębnymi torami ze względu na zastane tutaj istotne odrębności ustrojowo–ekonomiczne i wymagał tymczasowego pozostawienia bez zmian organizacji miejscowego aparatu skarbowego do czasu wypracowania własnych rozwiązań. Tym samym poznańska Dyrekcja Ciel administrowała w okresie 1919–1920 zgodnie z pruskim systemem skarbowym jednocześnie cłem i podatkami. Jednakże ukonstytuowanie się w drugiej połowie 1920 r. izb skarbowych w Grudziądzu i Poznaniu oraz decyzją Ministerstwa Skarbu o odrębnej organizacji administracji celnej doprowadziły do rozdziału zarządu obu danin. W jej wyniku poznańską Dyrekcję Ciel przekształcono we władzę celną drugiej instancji na obszar województw pomorskiego i poznańskiego, która na mocy uchwały Rady Ministrów z końca 1920 r. została wyłączona z dotychczasowego zarządu sprawowanego przez ministra byłej Dzielnicy Pruskiej i podporządkowana bezpośrednio Ministerstwu Skarbu w Warszawie. Wraz z przejęciem przez ten ostatni resort z dniem 1 IV 1921 r. ochrony granicy północnej, zachodniej i południowej na dyrekcji spoczął obowiązek zabezpieczenia najdłuższego odcinka granicznego liczącego 1312 km. Zadanie to realizowane było w 1922 r. w wydziale ochrony granic i Straży Celnej, następnie w 1924 r. Straży Celnej, po czym w 1926 r. kompetencje w tym względzie przejął wydział administracyjny do czasu uniezależnienia systemu ochrony granic od władz celnych drugiej instancji w 1927 r. Organizacja dyrekcji do 1926 r. istotnie różniła się od wprowadzonych ogólnie rozwiązań ustrojowych dla analogicznych instytucji w byłych zaborach austriackim i rosyjskim. W tym roku bowiem dokonano ostatecznego ujednoczenia struktury organizacyjnej Dyrekcji Ciel w Poznaniu z ustrojem pozostałych funkcjonujących dyrekcji. Ostatnich przed wybuchem drugiej wojny światowej reorganizacji wewnętrznych badanego urzędu dokonano w 1934 r., wprowadzając najpierw jego podział na trzy wydziały: ogólny, celny i rachunkowo–kasowy, następnie wydzielono w ramach dwóch pierwszych po trzy oddziały.

⁶³ *Kalendarz skarbowy na 1937 rok*, Warszawa 1937, s. 321.

Die Entstehung, Organisation und der Geschäftsbereich der Zolldirektion in Posen in Jahren 1918–1939

Nach dem Abschluss des I Weltkrieges wurde die preussische Verwaltung für Zölle und Steuern im ehemals preussischen Landesteile aufrechterhalten. Kraft des Vertrages von Versailles wurden dem Polen fast ganzes Gebiet von Großpolen und der Großteil des Westpreussens ohne Danzig zugeteilt. Die Errichtung der Freistadt Danzig hat der Gestaltung der neuen Verwaltung für Zölle und Steuern in Pommern zugemutet. Das Gesetz vom 1 VIII 1919 über die vorläufige Organisation der Verwaltung des ehemals preussischen Teilgebiets berief die Stellung des Ministers für die ehemals preussischen Landesteile, welcher der Oberhaupt aller Behörden (auch Zollbehörden) auf diesem Gebiet war. Schon am 15 I 1920 übernahm die Oberzolldirektion in Posen die Verwaltung für Zölle und Steuern in Pommern, zur Zeit der Gestaltung der Oberzolldirektion in Graudenz. Wie es sich später erwies, verwalteten hauptsächlich die Zollämter in Pommern die Akzisen. Am 14 IV 1920 beschloss das Finanzministerium in Warschau, dass die Oberzolldirektion in Posen dem Zoll im ehemals preussischen Landesteile verwaltet werden wird. Am 1 X 1920 hat die Oberzolldirektion in Graudenz abgewickelt und begründete gleichzeitig den Finanzkammer. Der Beschluss des Ministerrats vom 30 XII 1920 überwies dem Finanzminister die Zollverwaltung im ehemals preussischen Landesteile.

Die Organisationsstruktur der Oberzolldirektion in Posen erlag zahlreichen Veränderungen. Im Jahre 1926 vereinheitlichte die Organisationsstruktur posener Oberzolldirektion mit der Verfassung der Oberzolldirektionen in ehemals russischen und österreichischen Teilgebieten Polens. Erst im November 1934 leiteten Verordnungen des Ministerrats und des Finanzministers die endgültige Verfassung der Oberzolldirektionen ein, die bis zum Ausbruch des zweiten Weltkrieges überdauert hat.